

Folket i bygda 1900—1946

«I leie mit lange turistliv har jeg ikke truffet norske bønder som sterkere en tydølingerne fører tanken hen paa Bjørnsons bondefortællinger. Der er over dette bygdefolk noget saa friskt og uberørt, noget saa oprindelig, saa liketil elskværdig — samtidig med at de alle uten undtakelse viste sig at sitte inde med en mere end almindelig læsning — at jeg følte mig hensat til en forgangen tids menneskeslag. Fra denne ensomme bygd kunde Bjørnson, om han hadde levet, endnu den dag i dag ha hentet sin bondelivsskildring. Saa meget mere som kvindetypen netop fremby der det skjære og fine som man jo uvilkårlig tillægger kvinderne i de Bjørnsonske bondefortællinger. ...» (Theodor Easpari i Aftenposten 1917, gjengitt i Selbyggen, 20.09.1917). «Tydalingene er et kvikt og gjestfritt folk. De vakre Tydalsfjell har sikkert bidratt sitt til at folket er slik som de er...» (En «fjellvandrer» i Arbeider-Avisa 1934). Tydalingene har fått høre litt av hvert om seg sjøl. Vi har også sitert noen uttalelser i bind 1 (s. 35—36), og stort sett er de rosende. Møtet med tydalingene har visst vært positivt for mange og dels overgått deres oppfatninger om hvordan folket i avstengte, «ensomme» bygder skulle være. Men karakteristikker av tydalingene som «uberørte», «kvikke», «eiendommelige» osv. forteller aller mest om de romantiske forestillingene som enkelte besøkende hadde om bønder og fjellfolk. Kanskje har opplevelsen av en storslått natur farga inntrykket av folket? Eller har virkelig de vakre Tydalsfjella smitta over på folket? I dette kapittelet skal vi nøye oss med å trekke fram hva statistikk og andre nøkterne kilder kan fortelle om folket.

Befolkninga omkring 1900

Tydal har, som vi vet fra bind I, vært ei tynt befolka bygd. Men folketallet økte sterkt etter 1800, ja, det ble nesten dobla mellom 1800 og 1865. Så stagnerte det og gikk til og med ned i perioder. Utvandringa til Amerika kan forklare hele nedgangen. I noen grender ble hele gardar og plasser forlatt. Sjøl om fødselskulla var store, oppveide det ikke antallet av dem som dro. Og få flytta til bygda utenom dem som ble inngifta i tydalsfamilier. Bygda ble sittende igjen med sine egne fødselskull, og det var en større andel som var barnefødt i Tydal i 1900 enn f. eks. i 1865 før emigrasjonen satte inn for alvor. I 1890-åra minka utvandrerlysten. Dårligere konjunkturer i Amerika skremte folk fra å reise, og dessuten ble det bedre muligheter for mannfolka til å få skogsarbeid, gruvearbeid og anna sysselsetting både i Tydal og i nabobygdene. Folketellinga i 1900 viste at folketallet hadde tatt seg godt opp siden forrige telling i 1891 og nådde en foreløpig rekord på 881 heimehørende personer. Men bygda hadde fremdeles ikke arbeid og levebrød til alle som nådde voksen alder. Da folketellinga pågikk i desember 1900, fant tellerne bare 162 heimeværende menn i alderen 15 til 60 år mot 205 kvinner i samme alder. En liknende kjønnskjevhet var det også ti år senere. I virkeligheten var det ikke flere kvinner enn menn blant de som bodde i bygda. Grunnen var bare at karene var bortreist for å tjene penger. Svært mange av dem var familieforsørgere. Konene var heime og var overlatt ansvaret for fjøsstell, matlaging, og mye av utearbeidet. Vi kan være ganske trygg på at det var kvinnene som hadde arbeidet med barna også. Og konene hadde mange barn å ta seg av. 325 personer var under 15 år i 1900, eller godt over tredjeparten av hele befolkninga. Det var altså et langt mer barnerikt samfunn enn i dag. Og slik hadde det vært siden den første folketellinga i 1769. Men Tydal var ikke noe særtilfelle i så måte. Ennå i 1920 var over tredjeparten av Norges befolkning

på bygdene under 15 år! (Da var prosentandelen i Tydal kommet ned i 28.) En medvirkende årsak til at det var så mange barn, var at storparten av de voksne kvinnene var gift. Bare 11 prosent av kvinnene over 30 år hadde ikke fått seg noen ektemake i 1900. En litt større del av mannfolka var ugifte, noe som kan skyldes at de oftest ble eldre enn kvinnene før de gifta seg. Men det var tydeligvis ikke så store vansker med å finne seg giftermål i bygda. Bare to menn og seks kvinner var helt enslige eller losjerte hos andre i 1900. Samme låge tall finner vi også i de andre folketellingene før andre verdenskrig. Nesten alle var altså knytta til et eller annet hushold med en familie som kjerne. I 1900 var det 152 familiehushold og gjennomsnittlig seks personer i hvert. Dette var det normale, og slik hadde det vært så lenge vi har hatt tallopplysninger om befolkninga. Slik skulle det også bli ennå noen tiår.

Nedgang og stagnasjon

Den kortvarige oppgangen i folketallet på 1890-tallet, ble imidlertid snart avløst av nye nedgangstall. Forklaringa er at utvandringa til Amerika tok seg opp igjen. I den siste utvandrerbølga mellom 1900 og 1916 dro ett hundre mennesker fra Tydal til USA. Men etter 1916 ble denne utfartsvegen stengt på grunn av storkrigen, av etterfølgende økonomiske kriser og innvandringsrestriksjoner i USA. Bare noen få personer dro over til slektninger i Amerika i mellomkrigstida, men det var ikke flere enn dem som kom tilbake. Likevel stagnerte folketallet i Tydal. Folketellingene viser dette resultatet:

Heimehørende befolkning 1900—1946

	1900	1910	1920	1930	1946
menn	439	414	414	424	436
kvinner	442	405	395	386	363
i alt	881	819	809	810	799

Hvorfor stagnerte nå folketallet etter at utvandringa slutta? Med det høge fødselstallet fra omkring århundreskiftet, skulle folketallet ha vokst med tre-fire hundre mennesker i tida fra første verdenskrig til 1946 dersom alle ble værende i bygda. Fødselsoverskottet i denne perioden var bare ea. 120 mennesker. (Med dette menes antallet av fødte fratrukket de som døde i perioden.) Denne naturlige tilveksten av mennesker ble borte siden folketallet ikke steg. Det betyr at Tydal fortsatt var et fraflyttingsområde. Først da anleggstida begynte under andre verdenskrig, ble det mer balanse mellom inn- og utflytting. Men folketallet hadde steget før, sjøl om bygda hadde netto utflytting. Utflytting kan derfor ikke være god nok forklaring på at folketallet stagnerte. I ettertid ser vi at stagnasjonen i virkeligheten skyldes minkende fødselstall. Ei forklaring leser vi ut av tabellen ovafor: Det ble færre kvinner i bygda. Attpåtil ble det forholdsvis færre som gifta seg og fikk barn. Mens bare 11 prosent av kvinnene over 30 år var ugifte i 1900, var det både i 1930- og 1946 tellinga 27 prosent ugifte. Og naturligvis ble det også flere ungarer, siden det var flere menn enn kvinner i befolkninga. Over tredjeparten av karfolka over 30 år var ugifte i 1946. Færre giftermål og nedgang i fødselstalla faller sammen med en økonomisk stagnasjon og krise som rådde i mellomkrigstida, både i og utafor.

Fire generasjoner fotografert i 1920. Oldemor Beret Pedersdatter Østby (1842— 1923) fra Bønsgården hadde tolv barn. Bestemor Magli Jonsdatter (1867-1938) hadde åtte barn, og har her barnebarnet Marianne på fanget. Ragnhild Lien (f. Aune, 1887-1971) hadde i tillegg barna Oddmund og Olav.

Det ble ikke flere levebrød i Tydal enn det jordbruket kunne gi. De etablerte brukerne fikk mindre fortjeneste fordi prisene falt, og gammel gjeld ble tyngre å bære. En fikk heller ikke store lønningene i skogen eller på anna arbeid — om en i det hele tatt var så heldig å få noe arbeid. Uten muligheter til levebrød ble dermed mange mer eller mindre tvunget til å utsette giftermålet — og så ble det kanskje ikke noe av. Den gjennomsnittlige giftermålsalderen i Tydal steg i mellomkrigstida til 30 år for menn og holdt seg på 26 år for kvinnene. Enda ei viktig endring førte til nedgang i fødseltallet: De gifte kvinnene fikk færre barn enn før. Ved å telle opp alle barna til dem som gifta seg, finner vi at i tiåra før 1920 fikk konene fire barn i gjennomsnitt. I 1920-åra får de færre barn, men siden gjennomsnittsalderen for brudene var noe høyere enn før, kan det forklare noe av nedgangen. Reduksjonen av barneflokkene slår for alvor ut på 1930-tallet. De som gifta seg da, fikk bare 2,5 barn i gjennomsnitt. Nedgangen i barnetallet fortsatte også inn i okkupasjonsåra da den gjennomsnittlige giftermålsalderen var ekstra høy. Mens de som gifta seg først på århundret hadde barneflokker på opptil 15 barn, er det påfallende at ingen av ekteskapa i mellomkrigstida fikk mange barn. Det gjelder særlig i 1930-åra. Alt tyder på at en da prøvde mer bevisst enn før å begrense barnetallet, og at mer opplysning og nye holdninger gjorde dette mulig.

Fødsler, dødsfall, giftermålsalder og barn pr. ekteskap

	fødte	døde	fødsels- oversk.	giftealder menn	kvinner	barn pr ektesk.
1901-10...	193	109	84	29,3	26,1	3,8
1911-20 ..	176	128	48	27,6	24,5	4,0
1921-30 ..	166	117	49	30,6	26,6	3,1
1931-40 ..	104	87	17	29,1	26,0	2,5
1941-45 . .	66	53	13	31,2	29,5	2,2

Endringer i aldersfordelinga

Ettersom barnetallet sank, utgjorde også barna en langt mindre andel av befolkninga enn før. Mens vel tredjeparten av hele befolkninga var under 15 år i 1900, utgjorde barna knapt femteparten i 1946. Like etter okkupasjonen var det bare halvparten så mange barn i Tydal som ved århundreskiftet.

Barn under 15 år

	1900	1910	1920	1930	1946
Antall barn	325	275	230	216	152
% barn av befolkninga	37	34	28	27	19
Barnetall pr. gift kvinne	3,5	-	3,1	2,7	1,7

De gifte kvinnene hadde i gjennomsnitt 3–4 barn å passe i 1900, i 1946 bare halvparten så mange. Til gjengjeld ble det noen flere eldre over 70 år. Men noen større «forgubbing» hadde ikke foregått i disse tiåra. I mellomkrigstida ble det først og fremst flere voksne og arbeidsføre folk i alderen 30 til 70 år, og de utgjorde en stigende andel av befolkninga. Det var de store barnekulla tidligere som nå nådde opp i voksen alder. Uheldigvis falt dette sammen med økonomisk krise og skapte stor arbeidsløse. Men i skolen ble det færre barn i klassene, og dermed falt noe av grunnlaget bort for å opprettholde mange skolekretser. Slike virkninger av befolkningsutviklinga skal vi se nærmere på i senere kapitler.

Bosettingsmønsteret

Den økonomiske krise i mellomkrigstida gjorde at flyttestrømmen til byene stoppa opp. Mange arbeidsløse søkte i stedet livberging i jordbruket og ble oppmuntra til det av myndighetene. Krisen kom til å forlenge en driftsmåte og ei livsform som var prega av idealet om sjølforsyning og sjølberging. I mellomkrigstida ble dermed bosettinga på bygdene opprettholdt. I Tydal økte faktisk folketallet i utkantgrendene, mens det gikk tilbake i sentrumsområdet Ås—Østby. Årsaken var trulig at en hadde større ubrukte jordressurser i grendene enn i midtbygda. Dessuten betydde jakt, fangst og fiske fortsatt mye for å skaffe attåtinntekter og mattilskott. Vi mangler statistikk for hele perioden, men ser av tabellen nedafor at i sentrum (Ås og Østby) gikk folketallet ned med hundre personer fra 1900 til 1930. Mens dette området hadde 44 prosent av folketallet i kommunen i 1900, bodde 36 prosent der i 1930. Tilbakegangen i folketallet gjaldt altså bare de midterste grendene. Men vi skal se at når folketallet økte igjen etter krigen, var det sentrumsområdet som fikk veksten. For da var det ikke lenger primærnæringene som skaffa økt sysselsetting. Folketallet i grendene

	1900		1930	
	antall	%	antall	%
Gresli, Aune	257	29	268	33

Ås-Østby	387	44	289	36
Nea-Moen	119	14	129	16
Stugudal	118	12	123	15
sum	881		809	

Yrke og livsstilling

Endringene i befolkningsstrukturen er betydelige, men ser en på næringsliv og yrker blir en slått av stabile forhold. 88 prosent av de voksne mennene var knytta til primærnæringene både i 1920 og i 1930. 2/5 av den voksne befolkninga ellers var heimeværende på bruka og hjalp til med arbeidet ute og inne. Først i slutten av 30-tallet eller under verdenskrigen endra dette seg. I 1946 hadde 3/4 av mannfolka hovednæringa si i primærnæringene, og det var færre barn eller andre slektninger som var arbeids-

Ås sentrum med Åsheim (til venstre), Bønsgarden, Forbruksforeninga og Klokkargarden. Vi skimter deler av Østbygrenda bak huset på Åsheim. I sentrumsområdet Ås - Østby gikk folketallet ned etter 1900.

hjelp på gardsbruka. Den viktigste endringa i yrkesforholda var ei økende gruppe av anleggs-arbeidere. Det peker mot ei begynnende strukturendring — den som blir hovedemne for andre halvdel av boka. Men innafor dette primærnæringsamfunnet, skjedde viktige sosiale endringer i perioden. Leilendingene under Thomas Angells stiftelser ble sjøleiere først på 1920-tallet. og husmennene kjøpte etter hvert plassene sine. Den siste frigjøringa var nok det som betydde mest økonomisk og sosialt. Mellom leilending og sjøleier hadde det tross alt ikke eksistert noe markert skille.

Livsstillinger for noen grupper (personer over 15 år)

	1900	1920	1930	1946
Gardbrukere	74	86	113	130
Husmenn	53	24	13	0
Heimeværende familiemedl.		200	228	183
Menn i industri/anlegg		9	15	46
Føderådspersoner	38	39	37	34

Boforhold og husholdninger Om en ble rykka opp fra husmann til småbruker og fra leilending til sjøleier, ble de materielle forholda ikke mye forandra, iallfall ikke før etter andre verdenskrig. Bruker vi boforholda som uttrykk for velstand, var det mange som bodde trangt og kummerlig i mellomkrigstida. I 1920 var det f.eks. 20 overbefolka boliger, dvs. husvære der det bodde mer enn to personer pr. rom. I hvert familiehushold var det gjennomsnittlig seks personer. Men fra slutten av 1930-åra økte nybygginga av hus. (30 av husa som var i bruk i 1970, var bygd i 1930-åra.). Det ble etter hvert færre mennesker i husholdet og romsligere forhold. I 1946 var det bare to boliger som var definert som overbefolka og vel fire mennesker i gjennomsnitt pr. familiehushold.

Hushold og boliger

	1900	1910	1920	1946
Familiehushold	152	135	137	168
Bebodde hus		134	133	160
Personer pr. familiehushold	5,7	6,0	5,9	4,3

Flere trekk ved befolkningsutviklinga slik som giftermålshyppighet, barnefødsler og alderssammensetning, forteller om endringer i lokalsamfunnet. Disse endringene var ikke mye avvikende fra mønsteret i landet ellers, og de var heller ikke så merkbare over natta for folk flest. Sjølve folket, husa de bodde i, måten de arbeide på og livet de ellers levde ble lite forandra i de første fire-fem årtiene etter 1900. Da svensken Torsten Boberg var i Tydal omkring 1940 for å samle stoff til ei bok om Armfeldt, fant han ei bygd som minte han om «gammeltida»: «Hår år forvissa en bland Norges mørkligaste avsides liggande bygder, en bygd som ånnu ganska ståndaktigt lever sitt liv for sig ...», skrev Boberg i 1943.